

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ИМКОНИАТЛАРИДАН ФЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Sulaymonbekov Suhaylbek
Sobirbek o'g'li

Ichki ishlar vazirligi Buxoro akademik litseyi
Huquqshunoslik fani yetakchi o'qituvchisi

Аннотация: Мақолада жиноят ишлари юритишда сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланиш билан боғлиқ масалалар муҳокама қилиниб, жаҳон тажрибаси асосида сунъий интеллектни жиноят иши юритиш жараёнига қўллашга оид илмий-амалий тажрибалар кўриб чиқилди. Шунингдек, мазкур масала юзасидан олимларнинг фикрлари ўрганилиб, таҳлил қилинди ҳамда Ўзбекистон Республикасида жиноят иши юритишга сунъий интеллектни қўллаш бўйича мавжуд имкониятлар ҳақида фикр юритилиб, ушбу соҳага оид аниқ таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди.

Калит сўзлар: сунъий интеллект, жиноят процесси, жиноят иши юритиш, электрон жиноят иши, рақамли технологиялар, рақамли таржимон, рақамли судья, рақамли котиб, жиноятлар ҳақидаги маълумотлар базаси.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы, связанные с использованием искусственного интеллекта в уголовном судопроизводстве, а также научный и практический опыт применения искусственного интеллекта в уголовном судопроизводстве на основе мирового опыта. Также были изучены и проанализированы мнения ученых по данному вопросу. Рассмотрены существующие возможности использования искусственного интеллекта в уголовном судопроизводстве в Республике Узбекистан, разработаны конкретные предложения и рекомендации в этой области.

Ключевые слова: искусственный интеллект, уголовный процесс, уголовное дело, производство, электронное уголовное дело, цифровые технологии, цифровой переводчик, цифровой судья, цифровой секретарь, криминальная база данных.

Abstract: The article discusses issues related to the use of artificial intelligence in criminal proceedings, as well as the scientific and practical experience of using artificial intelligence in criminal proceedings based on international experience. Also, the views of scientists on this issue were studied and analyzed, and the existing opportunities for the use of artificial intelligence in criminal proceedings in the Republic of Uzbekistan were considered, and specific proposals and recommendations in this area were developed.

Keywords: artificial intelligence, criminal procedure, criminal proceedings, e-criminal case, digital technologies, digital translator, digital judge, digital secretary, criminal database.

Бугунги кунда жамиятнинг турли соҳа вакиллари томонидан сунъий интеллектнинг имкониятлари, ундан шахс, жамият ва давлат манфаатлари йўлида фойдаланишнинг мақсадга мувофиқлиги каби масалалар кенг муҳокама қилиб келинмоқда.

Сунъий интеллектни тушунишга оид турлича мураккаб таърифлар мавжуд бўлиб, уларни соддалаштирган ҳолда мазкур тушунчага инсон онги бажара оладиган турли мантикий, ижодий ва бошқа амалларни бажаришга мўлжалланган, муайян алгоритмлардан иборат бўлган дастурий тизим, дея таъриф бериш мақсадга мувофиқ.

Сунъий интеллектни амалиётга татбиқ этиш борасидаги давлат сиёсати ҳам сўнгги йилларда ижобий томонга ўзгарганлигини кўришимиз мумкин. Жорий йилнинг «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили» дея номланганлиги ҳамда 2018-2020 йилларда мазкур соҳани ривожлантиришга қаратилган ўндан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг қабул қилинганлиги, шунингдек “2021-2022 йилларда Ўзбекистон Республикасида сунъий интеллектни ривожлантириш стратегияси” ишлаб чиқилганлиги[1] мазкур фикримизнинг яққол далили бўла олади.

Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (OECD) томонидан эълон қилинган таҳлилий маълумотларга кўра, мамлакатимизда сунъий интеллект соҳасида амалга оширилган тадқиқотлар кўлами 1996-2014 йиллар оралиғида ўртача учтани ташкил этган бўлса, 2019 йилнинг ўзидаёқ ушбу соҳада йигирмадан ортиқ илмий изланишлар амалга оширилган[2].

Сунъий интеллектнинг турли соҳаларга татбиқ этилиши тенденциясини кузатиш орқали яқин келажакда у қўлланилмаган бирор-бир соҳа қолмаслиги ҳақида тахминга келишимиз мумкин. Бундан жиноят-процессуал ҳуқуқий муносабатлар ҳам ҳоли эмас, албатта.

Умуман олганда, бугунги кунга келиб миллий суд-тергов тизимида сунъий интеллектнинг муайян шакллари қўлланилганлигини кўришимиз мумкин. Жумладан, жорий йилнинг 10 март кунида қабул қилинган ЎРҚ-607-сонли қонун билан киритилган ўзгартиришга кўра, эндиликда судларда ишлар судьяларнинг иш ҳажми ва ихтисослашуви ҳисобга олинган ҳолда, судьялар ўртасида ишларни тақсимлашга суд муҳокамаси натижасидан манфаатдор бўлган шахсларнинг таъсир кўрсатиши истисно этиладиган тартибда, автоматлаштирилган ахборот тизимидан фойдаланган ҳолда тақсимланади[3].

Сунъий интеллектни жиноят процессига татбиқ қилиш доираси масаласи жуда ҳам баҳсли мавзу бўлиб, бунда икки хил асосий ёндашув мавжуд.

Биринчи ёндашувга кўра, сунъий интеллект тизимлари жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар учун ёрдамчи восита сифатида, яъни чекланган доирада қўлланилиши мумкин бўлади. Ушбу ёндашув доирасида, муайян маълумотларнинг киритилиши натижасида процессуал ҳужжатларнинг автоматик шакллантирилиши, жиноят процесси

иштирокчилари томонидан ҳужжатларнинг бармоқ изи сканери орқали имзоланиши, тергов ва суд жараёнларининг автоматик ёзиб олиниши ҳамда инсон омилисиз оғзаки шаклдан матн шаклига ўгирилиши, тергов жараёнида жиноятга оид маълумотлар сунъий интеллект томонидан мустақил анализ қилиниб, илгари шунга ўхшаш жиноятни содир этган шахслар ҳақидаги маълумотларнинг қисқа вақт ичида шакллантирилиши каби имкониятлардан фойдаланиш мумкин.

Жиноят процессида сунъий интеллектни қўллашга оид бошқа бир ёндашувга кўра эса, сунъий интеллект имкониятлардан янада кенгроқ доирада фойдаланган ҳолда, у жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар номидан муайян қарорларни қабул қилиши мумкин бўлади. Бунда, сунъий интеллект жиноят иши натижаларини олдиндан башорат қилиши, далилларни баҳолаши, тергов ҳаракатларини амалга ошириши, қилмишнинг жиноийлиги ҳақида хулосалар чиқариши, шахс ва қилмишнинг тавсифидан келиб чиққан ҳолда жазо тайинлаши мумкин.

Бугунги кунга қадар сунъий интеллект имкониятларидан суд-тергов фаолиятида фойдаланиш бўйича кўплаб лойиҳалар амалга оширилганлигини кўришимиз мумкин. Жумладан, Мадрид ва Кардиф университетлари олимлари томонидан “VeriPol” номли лойиҳа яратилган бўлиб, унинг вазифаси жиноят ҳақида келиб тушган аризалар матнини таҳлил қилган ҳолда ёлғон хабарларни аниқлашдан иборат. Мазкур технология 2017 йилда Испания полицияси томонидан синовдан ўтказилганда “VeriPol” томонидан бир ҳафта давомида ёлғон эканлиги ҳақида хулосага келинган 64 та хабарнинг 83 фоизи ҳақиқатан ҳам ёлғон хабар эканлиги аниқланган ҳамда жиноят ишлари тугатилишига олиб келган[4].

Шу каби тадқиқотлардан яна бири 2017 йилда АҚШнинг Мэриленд университети олимлари томонидан амалга оширилган бўлиб, мазкур тадқиқот овоз ва тана ҳаракатларини таҳлил қилиш орқали сўроқ қилиш давомида берилаётган кўрсатувларнинг рост ёки ёлғонлик даражасини аниқлаш имкониятига эга бўлган “Dare” номли тизимни синовдан ўтказишга қаратилган эди. Синов натижасида тизимнинг муваффақитлилиқ даражаси полиграф технологияларидан 5-7 фоизга илгариланган ҳолда 92 фоиздан иборат эканлиги аниқланган[5].

Пенсильвания ва Шеффилд университетлари олимлари томонидан яратилган бошқа бир технология эса, жиноят ишига оид маълумотларни таҳлил қилиш натижасида муайян қарорни қабул қилиш имкониятига эга ҳисобланади. Синов тариқасида Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди томонидан кўриб чиқилган 584 та турли мазмундаги ишлардан фойдаланилган бўлиб, ўрганиш натижаларига кўра ушбу технология томонидан қабул қилинган қарорлар суд томонидан чиқарилган қарорларга 79 фоиз аниқликда мос келган[6].

Лондондаги Мидлсекс университети томонидан «VALCRI» номли тизим ишлаб чиқилган бўлиб, у полиция маълумотлар базасида мавжуд бўлган илгари содир этилган жиноятлар ҳақидаги жуда ҳам кенг ҳажмли маълумотларни, жумладан, шахсга оид маълумотлар, сўроқ қилиш натижалари, жиноий ҳодиса содир бўлган жойлар, ашёвий далиллар, қурол-яроқлар, фото- ва видеоёзувлар кабиларни таҳлил қилиб, илгари ўхшаш жиноятни содир этган шахсларни аниқлашга ҳамда айбланувчиларни қидириб топишга ёрдам беради[7].

Одил судлов бўйича Европа комиссияси (СЕРЕЈ) маълумотларига кўра, жиноят ишларини юритишда сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланиш, айниқса, Буюк Британия ва АҚШ каби мамлакатларда кенг йўлга қўйилганигини кўришимиз мумкин. Франция эса, сунъий интеллектни фуқаролик суд ишларини юритишга жалб қилиш билан чекланган[8].

Суд-тергов органлари фаолиятида сунъий интеллектни қўллаш масаласига оид турлича қарашлар мавжуд. Жумладан, юқорида кўрсатиб ўтилган Пенсильвания ва Шеффилд университетлари олимларидан иборат олимлар жамоаси раҳбари Николас Алетраснинг сўзларига кўра, сунъий интеллект судья ва ҳуқуқшуносларнинг ўрнини тўлақонли эгаллаши имконсиздир, шундай бўлса-да, мазкур технология улар учун жуда ҳам фойдали бўлиши мумкин. Сабаби, у суд ишининг қарор қабул қилишда муҳим бўлган ҳолатларини асосий эътибор марказига чиқаришда, шунингдек, Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа конвенциясига зид келувчи қарорларни қисқа вақт ичида аниқлаш каби масалаларда муҳим восита сифатида хизмат қилиши мумкин[9].

Гарвард ҳуқуқ мактаби профессори Лоуренс Лессингнинг фикрича, сунъий интеллект юридик амалиётнинг жуда ҳам кенг доирасини эгаллаши мумкин. Шундай бўлса-да, сунъий интеллект барча жараёнларни ўзи мустақил назорат қилиши мақсадга мувофиқ эмас. Судьяда исталган вақтда жараёнга аралаштириш ҳамда вазиятни тўғри йўналишга ўзгартириш имконияти қолдирилиши керак[10].

Шу ўринда, жиноят иши юритишга сунъий интеллектни жорий этишнинг афзалликлари ва зарарли оқибатлари ҳақида сўз юритиш жоиз бўлади.

Жиноят ишларини юритиш жараёни инсон тақдирига бевосита таъсир ўтказиши мумкинлиги сабабли, у томонидан йўл қўйиладиган ҳар қандай хатолик ҳам шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини бузиш эҳтимолини келтириб чиқариши мумкин. Шунингдек, сунъий интеллект фақатгина инсонга тегишли бўлган ҳис-туйғуларни ўзида акс эттира олмаслиги натижасида, у томонидан жиноят процесси принципларига қатъий риоя қилиниши кафолатланмасдан қолади.

Сунъий интеллектнинг афзалликлари ҳақида фикр юритадиган бўлсак, ундан жиноят иши юритишда фойдаланиш натижасида шахсларнинг салбий таъсири олди олинishi ва бу орқали қарорларнинг объективлиги таъминланиши, иш юритиш муддати қисқариб, самарадорлик ошиши, инсон амалга ошира олмайдиган таҳлилий ва бошқа амалларнинг бажарилишига, жиноятларнинг очилиши имкониятлари кенгайиши, давлат бюджети маблағлари тежалиши ва бошқа кўплаб ижобий натижаларга эришиш мумкин.

Фикримизча, жиноят иши юритиш тизимида сунъий интеллектни татбиқ қилиш бўйича ислохотларни қуйидаги уч босқичда амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Биринчи босқичда, электрон жиноят иши юритиш жараёнини янада такомиллаштириш, жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар ўртасида ҳужжатларни тўлиқ электрон шаклда алмашиш тизимини йўлга қўйиш, жиноят содир этган шахслар ва жиноятларга оид бошқа маълумотлар базасини шакллантириш, ҳужжатларни бармоқ изи сканери орқали имзолаш тартибини йўлга қўйиш, жиноят процесси иштирокчиларининг ўз

манфаатларига дахлдор бўлган ҳужжатлар билан онлайн танишиш имкониятини яратиш лозим бўлади.

Иккинчи босқичда эса, муайян маълумотларнинг киритилиши натижасида процессуал ҳужжатларни автоматик шакллантириш, сўроқ ва юзлатириш каби тергов ҳаракатлари ҳамда суд мажлисидаги сўзлашувларни овозни таниб олиш қурилмалари ёрдамида матн шаклига ўгирувчи, таржимон ўрнини босувчи ва унинг вазифасини бажарувчи, жиноят содир этишда гумон қилинаётган ёки айбланаётган шахсларга оид маълумотларни таҳлил қилган ҳолда уларнинг хавфлилиги даражасини аниқлаш ва уларга нисбатан қўлланилиши мақсадга мувофиқ бўлган эҳтиёт чораси ҳақида тавсиялар берувчи технологияларни жорий этиш мақсадга мувофиқ.

Учинчи босқичда, яъни узоқ истиқболда жиноят иши юзасидан қарор қабул қилиш, жазо тайинлаш, жазонинг миқдори ва турини белгилаш бўйича тавсиялар берувчи, шахсларнинг кўрсатмаларидаги ёлғон даражасини аниқловчи ва бошқа шу каби тизимларни жорий қилиш мумкин.

Умуман олганда, жиноят процессига сунъий интеллект ва бошқа рақамли технологияларни жорий қилиш олдиндан чуқур таҳлил қилинган ҳолда амалга оширилиши, иш юритишни енгиллаштириши ва тартибга солишга қаратилган бўлиши, энг асосийси, манфаатдор шахсларнинг ўз ҳуқуқ ва эркинларидан фаол фойдаланишларига тўсқинлик қилмаслиги лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. “2021-2022 йилларда Ўзбекистон Республикасида сунъий интеллектни ривожлантириш стратегияси” лойиҳаси // [Электрон манба]. URL: <https://regulation.gov.uz/ru/document/19838>
2. <http://www.oecd.org/going-digital/> (Accessed 22rd Aug 2020).
3. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 10 мартдаги “Суд ишларини юритиш тартиби такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-607-сонли Қонуни // [Электрон манба]. URL: <https://lex.uz/docs/4759748>.
4. Applying automatic text-based detection of deceptive language to police reports..., Knowledge-Based Systems, Volume 149, 2018. Pages 155-168. // <https://doi.org/10.1016/j.knosys.2018.03.010>. Accessed 23rd Aug 2020.
5. Рыжкова А. Бот рассудит. Как искусственный интеллект вживляют в судебную практику // Русский репортер. 2018. № 1–2. С. 34–35.
6. Aletras N, Tsarapatsanis D, Preotiuc-Pietro D, Lampos V. 2016. Predicting judicial decisions of the European Court of Human Rights: a Natural Language Processing perspective. PeerJ Computer Science 2:e93 <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.93>. Accessed 23rd Aug 2020.
7. E. Schlehahn, T. Marquenie, E. Kindt. Data Protection Impact Assessments (DPIAs) in the law enforcement sector according to Directive (EU) 2016/680 - a comparative analysis of methodologies. <http://valcri.org/our-content/uploads/2018/06/VALCRI-DPIA-Guidelines-Methodological-Comparison.pdf> (2014). Accessed 23rd Aug 2020.

8. Совет Европы принял первый регламент для искусственного интеллекта в судебной системе. URL: <https://tass.ru/obschestvo/5877495> (дата обращения: 23.08.2020).

9. Aletras N, Tsarapatsanis D, Preoȃuc-Pietro D, Lamos V. 2016. Predicting judicial decisions of the European Court of Human Rights: a Natural Language Processing perspective. PeerJ Computer Science 2:e93 <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.93>. Accessed 23rd Aug 2020.

10. Искусственный интеллект приведет к массовому изгнанию широкого пласта юристов // Интервью с Лоуренсом Лессигом. URL: https://zakon.ru/discussion/2019/05/22/iskusstvennyj_intellekt_privedyot_k_massovomu_izgnaniyu_shirokogo_plasta_yuristov__intervyu_s_louren (дата обращения: 23.08.2020).